

Franc Jakopin

O DELEŽU RUSKIH ELEMENTOV V RAZVOJU SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

(Referat za VI. mednarodni slavistični kongres v Pragi 1968)

Vprašanja jezikovnih stikov, večjezičja in s tem povezane interference so bila v zadnjih letih večkrat predmet jezikovno teoretičnih in metodoloških obravnav.¹ Pomembnost proučevanja stikov med slovanskimi knjižnimi jeziki je poleg drugih avtorjev zlasti poudarjal B. Havránek,² ki je v svojih študijah orisal območja, na katerih so slovanski medjezikovni stiki najopaznejši in najbolj aktivni. Vendar sta radij in globina delovanja med posameznimi slovanskimi jeziki še dokaj nejasno očrtana; to nam kažejo npr. vprašanja in odgovori za V. mednarodni slavistični kongres v Sofiji.³

V preteklosti so nagibe za ugotavljanje in analizo tujejezičnih elementov v posameznih slovanskih jezikih ali skupini slovanskih jezikov marsikdaj določali občutki večvrednosti nosilcev »dajajočega« jezika in tendenca po dokazovanju gmotne in duhovne odvisnosti »sprejema-

¹ Prim. L. Zawadowski, *Fundamental Relations in Language Contact*, Biuletyn PTJ XX, 1961, 3—26; V. Ju. Rozenčveig, *O jazykovyh kontaktah*, VJa XII, 1, 1965, 57—66.

² *Charakter a úkoly srovnávacího studia spisovných jazyků slovanských*, Slavia XXVII, 1958, 153—160; *Srovnávací studie o spisovných jazycích slovanských a o jejich vztlazích*, v knjigi: *Studie o spisovném jazyce*, 1965, 265—344; *Srovnávací studium struktury spisovných jazyků slovanských*, Čsl. přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii, 1965, 5—10.

³ *Slavjanska filologija*, Tom I, Sofija 1965, 7—56; prim. tudi A. Afanasieva-Koleva, *Južnoslavjanski leksičeski paraleli*, v zborniku *Slavistični studii*, Sofija 1965, 69—81, kjer avtorica osnovnemu slovenskemu besednemu fondu napačno pripisuje turške, grške in druge izposojenke, kot so: *kajsija*, *šiboj*, *magarec*, *belega*, *kuček*, *moruna*, *ševa* (str. 79).

jočih«. V praksi se je tako naziranje uporabljalo tudi za izpodbijanje nacionalne samostojnosti »nezgodovinskih« narodov.⁴

Proces utrjevanja jezikovne in nacionalne samoniklosti pa je sčasoma tudi pri »nezgodovinskih« jezikih bolj ali manj presegel zavestneenakopravnosti in zapostavljenosti, tako da že brez predsodkov in docela objektivno pretresajo delež drugojezičnih elementov v svojem jeziku.

Tudi v širšem jezikovnem okviru ni stvarne podlage za trditev, da se katerikoli od evropskih jezikov prišteva samo v prvo ali samo v drugo kategorijo; in četudi je očitno, da so mlajši knjižni jeziki glede na zgodovinske okoliščine rastli ob starejših, iz tega še ne gre sklepati na današnjo duhovno odvisnost nosilcev knjižnih jezikov.

V odnosu do drugojezičnih elementov kažejo slovanski jeziki takole shematično podobo:⁵

Ruski	= rus. + (cksl., nem., hol., frc., angl., vzh. jez., itd.)
Beloruski	= belor. + (rus., polj., cksl., itd.)
Ukrajinski	= ukr. + (rus., cksl., polj., vzh. j., itd.)
Poljski	= polj. + (češ., nem., rus., frc., lat., itd.)
Dolnjelužiški	= dl. + (nem., češ., polj., itd.)
Gornjelužiški	= gl. + (nem., češ., polj., itd.)
Češki	= češ. + (nem., polj., rus., itd.)
Slovaški	= slovaš. + (češ., nem., madž., polj., rus., itd.)
Bolgarski	= bolg. + (tur., ngr., rus., nem., itd.)
Makedonski	= mak. + (tur., ngr., shr., rus., itd.)
Srbohrvaški	= srb. in hrv. + (cksl., tur., ital., madž., nem., rus., itd.)
Slovenski	= sle. + (nem., fur.-ital., češ., shr., rus., itd.)

⁴ E. Kranzmayer, *Die deutschen Lehnwörter in der slovenischen Volkssprache*, 1944.

⁵ Shema ne upošteva predslovanskega substrata, temveč le adstrat v zgodovinski dobi. Zaporedje drugojezičnih elementov je bolj ali manj poljubno, ker se njihov obseg in učinek v okviru celotnega razpona jezikovnih plasti občutno spreminja (npr. dialekti, žargoni, različne zvrsti knjižnega jezika, ipd.). Prim. *Slovanské spisovné jazyky v době přítomné*. Uspořádal Miloš Weingart, Praha 1937; za lužičino posebej: *Studien zur sprachlichen Interferenz I. Deutsch-sorbische Dialekttexte* aus Nochten, Kreis Weisswasser, S. Michalk und H. Protze, Bautzen 1967.

Kar zadeva tuje jezikovne elemente, ima slovenščina med slovan-skimi jeziki specifičen položaj, ki je posledica njenega zgodovinskega sožitja z Germani in Romani, deloma tudi z Madžari; zlasti nemščina je zapustila globoke sledove v leksikalni in derivacijski strukturi slovenščine.⁶ Celotno slovensko jezikovno ozemlje pri tem sicer ni bilo enakomerno prizadeto: na slovenskem zahodu se nemški elementi prekrivajo z romanskimi,⁷ v Prekmurju z madžarskimi.

Slovenski knjižni jezik, ki je bil v svoji prvotni podobi razmeroma nepotvorjen odsev govora Ljubljane in njene okolice sredi 16. stoletja,⁸ je bil sprva skorajda brez besedne selekcije. S prvimi impulzi zavesti slovenske jezikovne skupnosti pa so že v Dalmatinovi *Bibliji* (1584) opazna znamenja izbora leksikalnega gradiva po slovenskem ali nemškem izvoru. Po skoraj dvestoletni razredčeni knjižni ustvarjalnosti se je s prebujanjem narodne zavesti okrepila leksikalna, derivacijska in sintaktična selekcija; to je razvidno iz Japljeve redakcije *Biblije*, posebno iz knjig, ki so jih redigirali njegovi mlajši sodelavci.⁹

Sprva so bili iz knjižne slovenščine iztrebljeni najvidnejši leksikalni germanizmi; pozneje se je stopnjeval odpor proti kalkiranim prevodom in kriptogermanizmom. Ta proces še ni usahnil, vendar je znanstvena trdnost pri identifikaciji takih elementov čedalje manj zanesljiva.¹⁰ Postopno izločanje nemških izposojenk deloma lahko zasledujemo v slovenskih dvo- in večjezičnih slovarjih;¹¹ celotno podobo

⁶ Prim. H. Striedter-Temps, *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*, Berlin 1963.

⁷ M. Mende, *Romanische Lehnwörter im Slovenischen*, Berlin 1956; obravnava nemških izposojenk zajema blizu 2000 besed, obravnava romanskih pa okoli 600. V obeh delih je premalo upoštevano geografsko-lingvistično načelo; zanimivo podobo prepletanja enih in drugih elementov daje *Slovar črnorškega dialekta* I. Tominca, Ljubljana 1964.

⁸ J. Rigler, *Über die Sprache der slovenischen protestantischen Schriftsteller des 16. Jh.*, Abhandlungen über die slowenische Reformation I, München 1968, 65–89.

⁹ A. Breznik, *Japljev prevod sv. pisma*, ČJKZ VII, 1928, 77–106.

¹⁰ Prim. R. Andrejka, *Napake v slovenskem izrazoslovju*, 1951.

¹¹ A. Breznik, *Slovenski slovarji*, Razprave ZDHF III, 1926, 110–174; Popovičev *Specimen vocabularii vindocarniolicæ* ter Pohlínov *Glosarium slavicum*, ČJKZ VI, 1927, 91–99.

tega poteka pa bi nam mogel prikazati šele potrebni historični slovar slovenskega jezika.

Dokler je bila raba knjižne slovenščine omejena na najosnovnejše potrebe (Cerkev), so se v leksikalnem in derivacijskem območju nastajajoče praznine zapolnjevale z izborom besed iz osrednjih slovenskih narečij, ki so bila v glavnem le površinsko germanizirana. Odločujoče pri tem je bilo, da so se obenem aktivirale derivacijske sposobnosti jezika.

Vzporedno so se začeli v drugi polovici 18. stoletja s slovarskimi stiki vnašati leksikalni elementi tudi iz drugih slovanskih jezikov, zlasti iz češčine (Pohlin) in iz hrvaščine; ruščina zavzema v slovarskih stikih v začetku 19. stoletja že vidno mesto.¹²

Ob postopnem in počasnem uvajanju slovenščine v šole, pa tudi ob poskusih prodora slovenskega jezika v publicistična in strokovna območja je postal slovenski jezikovni model, ki ga je precèj močno opredeljevala in omejevala nemščina, preozek in premalo gibčen za porajanje številnih novih jezikovnih sredstev. Zavesten odpor do nemškega vzorca, ki se je vsiljeval tudi slovenskemu mišljenju,¹³ je čedalje več pišočih usmerjal k slovanskemu modelu, ki ga je za slovenščino predstavljala ruščina kot najmočnejše in najbolj oprijemljivo nasprotje nemščini.

2

Za oznako značilnosti slovensko-ruskih jezikovnih stikov je treba poznati položaj večjezičja pri Slovencih tudi pred pojavom prvih ruskih jezikovnih elementov v slovenščini. Zanj je veljalo, še bolj kakor za druge slovanske jezike v stari Avstriji,¹⁴ da jo je z dveh strani prijemal nemški jezikovni pritisk: nemška leksika je promicala

¹² Prim. A. Breznik, *Dobrovskega vpliv na slovenski pismeni jezik*. Josef Dobrovský 1753—1829. Sborník statí k stému výročí smrti J. D., Praga 1929, 1—22.

¹³ Prim. I. Prijatelj, *Levstikov politični list »Napreč«*, Razprave ZDHF II, 1925, 191.

¹⁴ F. Zwitter, J. Šidak, V. Bogdanov, *Nacionalni problemi v habsburški monarhiji*, Ljubljana 1962; posebno zgovoren je statistični pregled na str. 211—227.

v kmečko plast slovenskih narečij in, morda še močnejše, v drobno obrtniško-rokodelsko plast v nastajajočih mestih. Z druge strani pa je nemščina kot pogovorni jezik izobražencev in socialno višjih krogov kljub slovenskemu jezikovnemu izvoru posameznikov slovenščini onemogočala usposabljanje za te naloge. Še bolj zaprta pa je bila slovenščini pot v območja necerkvenega pisanega jezika in šolanja, ki sta jih zasedali najprej latinščina in manj nemščina, pozneje izključno nemščina.

Od reformacije je bil slovenski knjižni jezik v rabi samo med slovenskim duhovnikom in njegovimi slovenskimi verniki, v glavnem nižjih stanov.¹⁵ V tako okrnjenem delovanju je moral ostati dokaj neomikan in statičen, stilistično pa so ga razgibali le sposobnejši pridigarji in pisci.

Večinoma nepismena kmečka plast ni bila dvojezična, vendar je zaradi vsakdanjega stika z nemško govorečo fevdalno gospodo in upravo sprejemala tuje jezikovne elemente in jih vključevala v fonološki, morfološki in leksikalni sestav svojega narečja. Kjer so se nosilci slovenskega narečja znašli na isti socialni ravni kakor nemško govoreči priseljenci, so jih povsod slovenizirali.¹⁶ Do druge svetovne vojne je ostal le mlajši kočevski jezikovni otok.

Za izobražence slovenskega rodu lahko trdimo, da so bili večjezični; vsaj do začetka 19. stoletja so obvladali latinščino, ki so jo v šolah tudi govorili, nemščino pismeno in pogovorno, razen tega pa še slovensko narečje, ki so ga govorili s svojimi rojaki iz nižjih socialnih plasti — če so zanje tudi pisali, pa so morali poznati še knjižno protestantsko izročilo, v katero so radi vnašali svoje narečne posebnosti. Tudi v pismenih medsebojnih stikih so izobraženci v času Prešerna še skoraj brez izjeme uporabljali nemščino.¹⁷

V desetletjih, ki so sledila, se je to stanje naglo spreminjalo, čeprav je bilo aktivno slovensko izobraženstvo še dolgo v pomislekih, ali naj

¹⁵ Prim. F. Kidrič, *Razvojna linija slovenskega preporoda v prvih razdobjih*, Razprave ZDHV V—VI, 1930, 42—119.

¹⁶ Prim. T. Logar, *Glasoslovne in morfološke posebnosti v govorici sloveniziranih Nemcev*, SR XVI, 1968.

¹⁷ F. Kidrič, *Dobrobský in slovenski preporod njegove dobe*, Ljubljana 1930, 176—177; K. navaja Čopovo hudomušno pripombo, da o Kopitarju enako malo vemo, ali zna kranjsko, kot o Dobrovskem, ali zna češko pisati.

svoje ugotovitve in zahteve objavlja v slovenščini ali v nemščini. Tako npr. utemeljuje Levstik v uvodu v svojo slovnico (1866), zaradi česa se je odločil za nemščino;¹⁸ že to dovolj osvetljuje tedanji jezikovno-kulturni položaj na Slovenskem.

Odločen korak na poti k vseslovenski uveljavitvi »kranjskega« knjižnega jezika je bil storjen v petdesetih letih, ko je jezik sprejel več širših slovenskih morfoloških potez.¹⁹ K temu je posredno pripomoglo ilirsko jezikovno gibanje, ki je vsaj za osnovne potrebe »ljudstva« dopuščalo gojitev slovenskega »narečja«. ²⁰ Čeprav je nemščina še držala v rokah administracijo, sodstvo, dokaj močno tudi šolstvo in druge ustanove, je dobila v knjižni slovenščini tekmeča, ki je bil zasidran v širokem nacionalnem gibanju in se je moral le še usposobiti za razna strokovna območja delovanja, posebno še za upravo in sodstvo.²¹

Zadnja tri desetletja minulega stoletja so v razvoju slovenskega knjižnega jezika obdobje »divje rasti«, ko se je deloma iz potrebe, deloma iz romantičnega zagona tako nakopičil besedni zaklad, da se je v temeljih zamajala semantično-leksikalna zgradba slovenščine, četudi so si nekateri slovničarji (Škrabec) prizadevali, da bi v jezik ustrezno razporedili domače in tuje besedno bogastvo. To nam potrjuje večji del leposlovja, še posebno strokovni in časopisni teksti, in tudi slovarji.²²

¹⁸ *Die slovenische Sprache*, V–VI; med vzroki L. navaja, da je tudi zavednim Slovencem nemška slovnična terminologija bolj domača, da je mislil tudi na Nemce, ki se hočejo naučiti slovenščine, in na uradnike, ki so vajeni nemško misliti.

¹⁹ F. Tomšič, ZSS I, 23–24.

²⁰ Prim. M. Majar, *Pravila kako izobrazovati ilirsko narečje...* Ljubljana 1848; *Slovnica za Slovence*, Ljubljana 1850; v predgovoru ločuje *naravno* od *čiste* slovenščine: »Vse razlaganje u tej slovnici slovenskej je naravno slovensko in ne ilirsko... Ta slovnica uči... govoriti in pisati po čisto slovensko, po gospodsko, po književno, ali kakor nekteri to imenujejo: po ilirsko, po jugoslavensko.«

²¹ Prim. F. Zwitter, *Nacionalni problemi...*, 166–169; I. Prijatelj, ZDHV II, 1925, 190–195.

²² Prim. M. Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*, 1894/5; neorgansko rast in nestalnost besedišča pojasnjuje tudi dejstvo, da je v nekaj desetletjih iz knjižne slovenščine »odmrlo« na tisoče besed.

Slovenščina se je soočala z ruščino že od 16. stoletja. Do slovenske jezikovne preroditve v zadnji tretjini 18. stoletja moremo sèm prištevati le posamezne bolj ali manj nenavadne informacije o Rusih in ruščini, ki so lahko samo prispevale k postopni utrditvi spoznanja, da sta jezika močno sorodna; notranje jezikovnih odmevov pa še ni mogoče zaslediti.²³

Neprimerno globljo in kontinuirano navzočnost ruščine, seveda v dokaj različnih intenzitetnih valovih, je čutiti od preroda naprej. Za prerodne težnje po regeneraciji pisne slovenščine, ko so nenehno poudarjali njeno majhnost, neučinkovitost in nepomembnost, že sama omemba Rusije ni bila brez vpliva.²⁴

Po stikih slovenskih preporoditeljev z Dobrovskim in njegovimi spisi (posebno z *Institutiones*²⁵) smo v poznejše slovenske slovarje

²³ Prim. zlasti: S. Herberstein, *Rerum moscoviticarum comentarii*, 1549; slovenski prevod: *Moskovski zapiski*, Ljubljana 1951. O temeljitem poznavanju takratnih ruskih razmer pričajo nadrobni opisi, navajanje ruskih poimenovanj npr. za nekatere ribe, jedi, idr.; v jezikovnem pogledu pa je pomembna H. ugotovitev (uvod): »Tega pisanja sem se mogel lotiti zlasti zaradi dveh stvari: prvič, ker sem vse pazljivo preiskal, in drugič, zaradi znanja slovenskega jezika, ki mi je bil pri tem delu v veliko pomoč. (podčrtal F. J.) — A. Bohorič, *Arcticae horulae siccisiviae*, de latinocarniolana literatura, ad latinae linguae analogiam accommodata, unde Moscoviticae, Rutenicae, Polonicae, Boemicae & Lusaticae linguae cum Dalmatica & Croatica cognatio, facile deprehenditur, 1584; J. W. Valvasor, *Die Ehre des Hertzogthums Crain*, 1689, VI; o Valv. glej F. Kidrič, Razprave ZDHSV V—VI, 72—90, kjer je naveden tudi citat (72): »Die Russen haben einen grossen Prasnik oder Fest... Nun bedeutet das Wort Prasnik in unserer Sprache eben sowohl ein Fest.«

²⁴ V govoru »slovenskim filologom« pravi B. Kumerdej leta 1779 med drugim: »Naša deželica je že tako majhna, da se ne more ponašati na svetu. Narod, iz katerega izhajamo, je najbolj zaničevan v takozvanem olikanem svetu; le presijajna dela naših rodnih bratov Rusov morejo to zaničevanje nekoliko zadrževati.« (F. Kidrič *Dobrovský*..., 38). Vendar so bili slavisti Zoisovega kroga pozneje razočarani, ker Kumerdej od ruske akademije, ki ji je poslal razpravo »Über die Sprachkunde der Slaven und Russen«, ni dobil odgovora in ker slovenščina v primerjalnem ruskem slovarju niti v drugi izdaji (1790 do 1791) ni bila upoštevana. (Kidrič, *Dobrovský*... 56, 166 in J. Logar, SBL I, 586.) — V. Vodnik, *O Rusih naših starih bratih*, Novice, 1798.

²⁵ A. Breznik, *Dobrovskega vpliv*..., Sbornik statí..., 1929, 1—22.

(npr. Jarnik, Murko²⁶) posredno dobili precēj ruskih besed, od katerih se jih je nekaj tako uveljavilo, da so danes del osnovnega slovenskega besedišča. Druge šele v novejšem času izrivajo iz knjižnega jezika, četudi nekatere uspešno tekmujejo s svojimi dvojnicami (*podrobnost: nadrobnost*, itd.), ker so v pogovornem jeziku splošno v rabi. Veliko slovanskih (ruskih) besed, ki so jih takrat prevzeli v slovenske slovarje, je ostalo mrtvih (*prekratiti, naustiti, predokusiti*, itd.). Iz *Institutiones* ali iz Heymovega ruskega slovarja (1795, 1800) so tudi prve besede s pripono *-telj* v slovenščini.

V obdobju slovenskega preroda ne manjka dokazov za to, da so slovenski razsvetljenci imeli ali uporabljali ruske knjige; med drugim je bil v Japljevi knjižnici Lomonosov iz leta 1764, in na mariborskem območju so v Naratovi *societas slovenica*, 1803–1806, uporabljali »celo ruske slovnice in slovarje«. ²⁷ Živ stik z rusko književnostjo in ruskim jezikom je imel tudi Matija Čop. Podatki iz njegove knjižnice navajajo največ ruskih del iz let 1827–1833, med njimi Puškinova. Verjetno pa ruščina za poliglota Čopa, ki je obenem veljal za najbolj izobraženega Slovenca tedanje dobe, ni bila med jeziki, katere je najboljše poznal. ²⁸

Pozneje so se knjižni stiki še bolj okrepili. Ilirizem je bil sicer usmerjen v južnoslovanstvo, toda obenem so se oglašale tudi ideje za daljno prihodnost, ko naj bi Slovani za najvrednejšo književnost dobili skupen jezik — in to vlogo so namenjali ruščini kot največjemu slovanskemu jeziku.

V to smer je nagibal tudi avtor *Pravil*, Matija Majar, ki je leta 1867 napisal rusko slovnico. Tedanji odnos do ruščine diha tudi iz uvoda, ki ga je napisal založnik G. Blaž, trgovec iz Reke. ²⁹ Toda ures-

²⁶ U. Jarnik, *Versuch eines Etymologicons der Slovenischen Mundart in Inner-Österreich*, 1832; A. Murko, *Slovensko-nemški in nemško-slovenski ročni besednik*, 1835.

²⁷ Kidrič, *Dobrovský* ... 136–7.

²⁸ SBL, I, 102.

²⁹ ... »In tako zdaj Rusija razvija se gorostasno — materialno in duševno, množi se slovstvo, množi se kupčija notranja in zvonanja; dvakrat toliko pa se množi važnost jezika ruskega.

To so misli moje o jeziku ruskem, kterega do zdaj pri nas v Avstriji naučiti se, bilo je kaj težavno, skoraj nemogoče. Spišite tedaj dragi prijatelj slovnico rusko za Slovence, ker taka knjiga je za nas važna in imenitna, koristna in moglo bi se reči, jako potrebna.« (12).

ničitev tako slavnostno vpeljane zamisli je bila dokaj skromna tudi za tisti čas: prave slovnice je le 35 strani, nad 100 strani je raznih tekstov s prevodi, nadalje najdemo v njej nekaj trgovskih pisem, seznam mer, in podobno.

Vse to delo, zlasti pa prevodi tekstov v slovnici, jasno izpričujejo, da Majar v ruščini ni bil daleč od začetnika; prevajal je skoraj dobesedno s številnimi napakami, npr. str. 72/73.

Izvirnik:

Я увидел в самом деле на краю неба белое облачко, которое принял было за отдаленный холмик.

Prevod:

Jaz sem zagledal v resnici na kraji neba bel oblačič, kateri se je bil prijel oddaljenega homca.

4

Šestdeseta leta preteklega stoletja so nedvomno najbolj prelomna tako za slovensko narodno zavest kakor za slovenski knjižni jezik.³⁰ Toda izkazalo se je, da niti Fran Levstik, ki je bil v teh letih vsekakor glavna praktično jezikovna osebnost, ni mogel doseči in ohraniti enotnega koncepta knjižne slovenščine: v svoji romantični vnemi in po Miklošičevem nauku o stari slovenščini (steksl.) je na začetku šestdesetih let zahteval, da gojimo svoj knjižni jezik na podlagi stare cerkvene slovanščine in vodimo nadaljnji razvoj slovanskih jezikov v smeri zbliževanja; in veliko kulturnih delavcev je takrat verjelo in verovalo, da bo v bližnji ali daljni prihodnosti ruščina vsem Slovanom skupni jezik.

Slovenski knjižni jezik so tedaj prevevale številne stopnje, odtenki in pododtenki želja in zamisli o njegovi podobi, pa tudi o njegovi prihodnosti. Poleg čisto *slovenske* smeri sta bili močni še *slovensko-južno-*

³⁰ I. Prijatelj, *Borba za individualnost slovenskega književnega jezika v letih 1848–1857*, Ljubljana 1937; *Slovensko, slovansko in južnoslovansko vprašanje pri Slovencih na prelomu 60-ih in 70-ih let*, Razprave ZDHV IV, 1928, 57–138; ZDHV II, 121–220.

slovanska in slovensko-slovanska (ruska) smer z delnim poudarkom na slovenskem, največkrat pa na slovenskem elementu. Ves čas je silila v ospredje tudi ideja dualizma v knjižnem jeziku (kakor smo ga bili vajeni z nemščino): za nižje potrebe slovenščina, za višje (leposlovje in znanost) ruščina. Če bi torej v znanosti nemščino zamenjala ruščina, bi bile odpravljene nepremostljive vrzeli v znanstveno-strokovnem izrazju, ki so postajale resno vprašanje knjižne slovenščine. Toda to romantično navdušenje je moralo sčasoma uplahniti ob vsakdanjem trdem delu s »pomanjkljivim« knjižnim jezikom, ki je bil zaradi svoje neugnane rasti zelo potreben pravopisnega in pravorečnega normiranja.

Najvnetejši propagator Rusije in ruščine konec šestdesetih let je bil Fran Celestin.³¹ Pred odhodom v Rusijo (1869) je v uvodnikih v *Slovenskem narodu* razlagal svojo rusofilsko ideologijo; o jeziku je zapisal: »Vsi izobraženi Slovani naj govore in pišejo ruski.«³²

V sedemdesetih in osemdesetih letih je opaziti, da se je večji del kulturno-političnih delavcev iztreznil in da so začeli bolj stvarno gledati na slovanstvo; o tem pričajo tudi Celestinovi nazori po vrnitvi iz Rusije.³³ Knjižna slovenščina se je zares soočila s knjižno ruščino ob prevajanju ruskega leposlovja; čedalje hitreje se množijo prevodi v revijah, in v osemdesetih letih pogosteje tudi v knjigah. Slovenski leposlovni jezik v tej svoji fazi še ni ustrezal ruskemu, zato se je slovenščina znašla sredi hude preizkušnje; temu se je večkrat pridružila še neizkušenost v prevajanju in negotovo prevajanje prek nemščine. Slabotna in omahljiva jezikovna zavest pa je še dodala svoje, tako da so se prevodi v leksiki, rekciji in besednem redu večinoma suženjsko podrejali ruščini. Naletimo tudi na pravo zmes slovenščine in ruščine; vendar tak jezik seveda ni imel trajnejšega vpliva.

³¹ Prim. M. Boršnik, *Fran Celestin*, Ljubljana 1951.

³² Razprave ZDHV II, 85—6. — Dalje dokazuje C. svojo propagandistično spretnost: »Edini Rusi imajo dovolj izvirnih knjig, zadoščajočih zahtevam sedanjega časa. Hrvatje si prirojajo svojo književno hrvaščino po kalupu nemškega birokratičnega jezika, imenovano 'zagrebački jězik'. Srbom načeljujejo v jeziku 'parizliji' ki hodijo na Francosko in Nemško nekoliko let postopat, da potem doma goje tujstvo, zlasti v jeziku. Ruski jezik je najčistejši (sic!) med slovanskimi... Vse, kar se preprostega ljudstva tiče, naj se piše po domače, samo višje slovstvo po rusko.«

³³ Prim. F. Celestin, *Russland seit Aufhebung der Leibeigenschaft*, Ljubljana 1875.

Odlomek iz *Lovčevih zapiskov* I. S. Turgenjeva:³⁴

Хороши также летние туманные дни, хотя охотники их не любят. В такие дни нельзя стрелять: птица, выпорхнув у вас из-под ног, тотчас же исчезает в беловатой мгле неподвижного тумана. Но как тихо, как невыразимо тихо все кругом! Все проснулось, и все молчит. Вы проходите мимо дерева — оно не шелохнется: оно нежится. Сквозь тонкий пар, ровно разлитый в воздухе, чернеет перед вами длинная полоса. Вы принимаете ее за близкий лес; вы подходите — лес превращается в высокую грядку польни на меже. Над вами, кругом вас — всюду туман... Но вот ветер слегка шевельнется — клочок бледно-голубого неба смутно выступит сквозь редящийся, словно задымившийся пар, золотисто-желтый луч ворвется вдруг, заструится длинным потоком, ударит по полям, упрется в рощу — и вот опять все заволочлось.

Prevod I (1884)

Lepi so tudi letni, megleni dnevi, da si jih lovci ne ljubijo. V take dni se ne more streljati: ptica, vzletevša vam izpod nog, précej izgine v belkasti megli nedvižnega mraku. Ali kako tiho, kako neizrečno tiho je krog! Vse se je probudilo in vse molči. Vi greste mimo drevesa — ne gane se: neži se. Skozi tenko paro, enakomerno razlito v ozduhu, vidi se pred vami dolga črna pasa. Imate jo za bližnji les; greste proti njej — les se izpremeni v visoko gredico pelina na meji. Nad vami, okolo vas — povsodi je mrak... Toda, evo, veter z lahka popiha — kósec blede-višnjevega nebá motno izstopi skozi vedno redkejšo, prav v dim izpremenjeno paro, zlatasto-žolti žarek prodere naglo, olije se dolžim potokom, udari po polji, uprè se v gozd, in glej — zopet se je vse zavleklo.

Prevod II (1934)

Lepi so tudi poletni megleni dnevi, čeprav jih lovci ne ljubijo. Take dni ni mogoče streljati; ptica, ki vam prhne izpod nog, izgine takrat v belem mraku stanovitne megle. Ali kako tiho, kako neizrečeno tiho je vse naokrog! Vse se je prebudilo in vse molči. Prišli ste mimo drevesa — ne trene nič: neži se. Skozi redko meglo, enakomerno razlito po ozračju, se temni pred vami daljša lisa. Vam se zdi, da je bližnji gozd; pridete bliže — gozd se spreminja v visoko gredico pelina na meji. Nad vami, okrog vas — povsod megla... Ali glejte, veter je polahko vstal — krpica bledikasto sinjega neba se prikaže skozi meglo, ki se redči in kadi. Zlaténo rumen žarek prodre iznenada, se ulije kakor dolg potok, udere čez polje, se upre v gozd — in glejte, spet se je vse zagrnilo.

³⁴ Izvirnik iz: *Sočinenija*, Tom IV, AN SSSR, 1965, 587; Prevod I — F. J. Remec, Matica slovenska, 1884, 261; Prevod II — B. Vdovič, M. Kmetova in J. Rožencvet, Jugoslovanska knjigarna, 1934, 225; Prevod III — J. Moder, Svetovni klasiki, DZS, 1967, 340.

Prevod III (1967)

Lepi so tudi poletni megleni dnevi, čeprav jih lovci nimajo radi. V takih dneh ne moreš streljati: ptica ti prhne izpred nog in pri priči izgine v belkasti tančici nepremične megle. A kako je tiho, kako nepopisno tiho je vse naokoli. Vse se je prebudilo in vse molči. Pridete mimo drevesa — niti ne gane se: tako dobro mu dene. Skozi redko meglico, enakomerno razlito po zraku, se črni pred vami dolg pas. Imate ga za bližnji gozd; pridete bliže in gozd se spremeni v visoko steno pelina na meji. Nad vami in okoli vas — povsod megla... Potlej, glejte, se pa narahlo zgane veter — ped blede sinjega neba se nejasno pokaže skozi soparico, ki se rdeči in se nekako razkrajaja; mahoma se prebije skozi zlatasto rumen žarek, priteče v dolgem potoku, se razlije po polju, se upre v hosto — in glejte, se že spet vse prevleče.

Poskus novega prevoda

Lepi so tudi poletni megleni dnevi, čeprav jih lovci nimajo radi. V takih dneh se ne da streljati: ptič ti samo prhne izpod nog in že izgine v belkastem oblaku negibne megle. In kako tiho, kako neizrekljivo tiho je vse naokoli! Vse je zbujeno, a še molči. Greš mimo drevesa, pa se niti ne zgane — ždi v tihem ugodju. Skoz tenko, enakomerno v ozračju razlito meglico se nato spredaj zariše dolg črn pas. Misliš, da je to bližnji gozd; ko prideš tja, pa se ti gozd spremeni v živo mejo visokega pelina. Nad teboj, krog tebe — sama megla... Tedaj rahlo zapiha veter — krpica blede modrega neba motno pogleda skoz meglico, ki se že rdeči, kot da bi se počasi hotela razkaditi, in potem se iznenada prebije zlatasto rumen žarek, prikipi kakor dolg potok, zaslepi polja, se upre v rob gozda. In že vse znova zagrne megla.

Med deli, ki so najbolj prežeta z ruščino, je vsekakor »slovensko« pisana ruska slovnica,³⁵ ki je izšla v Gorici trideset let po *Slovnici ruski* Matije Majarja. Njen avtor, Hostnik, je bil že formiran slovenski izobraženec, ko je leta 1880 odpotoval v Rusijo; tam je ostal razmeroma agilen dopisovalec v naše časopise in prevajalec v ruščino. Hostnikova slovenščina ni samo premešana z rusko leksiko, temveč so načete tudi njene druge plasti (npr. besedotvorje, morfologija, sintaksa), kakor kažejo takile primeri:

*umenjšiteljno-laskajoča imena
v izobežanje dvosmisla in zlozvočja
na drugem od konca zlogu*

³⁵ M. M. Hostnik, *Kratka slovnica ruskega jezika*, Gorica 1897, 85.

*vzdržujo, pišo, rabe, obrazujo
posle šumevcev.*

V nasprotju s takšnim »rusovanjem« se čuti pravo ozračje terminološke delavnice iz uvoda v Cigaletovo *Znanstveno terminologijo*.³⁶ Avtor nemško-slovenskega slovarja (1860) se je zavedal težav in nevarnosti, ki so prav na tem območju vsak dan močneje preizkušale knjižno slovenščino. Postajal je že kar nestrpen, ker so Čehi in Hrvati³⁷ podobno delo že imeli, slovenščina pa še ne. Ruščini, ki jo je moral dobro poznati, je bil zelo naklonjen; menil je namreč, da morajo slovenščini v terminologiji pomagati drugi slovanski jeziki, v prvi vrsti ruščina, ki je imela zlasti v družboslovnih vedah svojo terminologijo že dovolj izdelano. Nad »oskudnostjo« in »nedoločnostjo« slovenskih besed je Cigale večkrat potožil.³⁸

Prodril je tudi v jezikovno strukturo slovenščine in odkrival njene zakonitosti; možnosti, da bi Slovenci lahko ustvarili terminologijo iz lastnih jezikovnih sredstev, pa očitno ni upošteval.³⁹ Purizem je odklanjal zlasti v strokovnem jeziku (kemija) in se zavzemal za mednarodne termine, »dokler se najštevilnejši izmed slovanskih narodov ruski ne poprime kako preukroja svoje zdanje kemijske terminologije«. Prvine na -ium, -um, je krajšal »po splošnem pravilu in ruskem primeru« (npr. kalium → kalij). Njegovo geslo je bilo: *primernost, uporabnost, nemotljivost*; med več možnostmi pa naj po njegovem odloči »usus loquendi«, kot npr. v trojici: *pitka, pivka* ali *pitna voda*.⁴⁰

³⁶ *Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča*. MS, 1880.

³⁷ L. Thun, *Německo-český Slovník vědeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy*, Praga 1853; B. Šulek, *Rječnik znanstvenoga nazivlja osobito za srednja učilišta*, Zagreb 1874.

³⁸ Za terminološke slovarčke v naravoslovnih delih MS pravi, da jim ni odrekati velike važnosti in potrebnosti za slovenski jezik, »katerega oskudnost in nedoločnost bi sicer nekako opravičevala zloglasno v državnem zboru izrečeno besedo človeka res da neznanca o njem (o slov. jeziku, op. F. J.), da je podobnejši detoustnemu blebetanju nego pravemu govorjenju«. (V).

³⁹ Njegov nazor se jasno kaže v stavku: »Uverjen, da naučna terminologija, dana' bodoč, rekel bi, liki embrij v jezikovni zalogi, ni drugo nego plod daljšega razvoja njegovega in da — z ozirom na tolikšno sorodnost slovanskih jezikov — kaže najpred povprašati drugih številnejših in v slovtvu napredniših Slovanov, káko jim je terminologijo prirodni razvoj jezika ostvaril... (III).

⁴⁰ Term. X.

Cigaletovo terminologijo je večinoma sprejel v svoj slovar Pleteršnik. Marsikateri besedni vzorec je tako obveljal tudi za naprej, lepo število terminov pa se je neomajno zasidralo v slovenskem jeziku.

5

V prvem desetletju 20. stoletja je Anton Breznik poprijel Škrabčevovo delo. Leta 1909 je objavil poljudno študijo o slovanskih besedah v slovenščini;⁴¹ ta obravnava se pretežno opira na Maretićevo gradivo iz leta 1892.⁴² Rusko, češko in srbohrvaško gradivo je razdelil v tri skupine: besede, ki jih je slovenščina asimilirala in imajo svoje pomensko mesto v njej; besede, ki bi v slovenščini lahko ostale, vendar bi jih bilo treba akcentsko ali oblikovno popraviti (!); in besede, ki so slovenščini popolnoma odveč in jih je treba odstraniti.

Kar zadeva drugo skupino, je bil Breznik prepričan o tem, da morajo tudi za izposojenke veljati stari naglasni zakoni, zato je za veliko besed zahteval drugo akcentsko mesto. Toda prizadete besede so ga pustile na cedilu in so se še naprej uveljavljale s svojim »napačnim« naglasom, npr.:

*glágola, mučê nec, tjúlenja, glávnica,
letovišče, slikár, strokóven,
župnišče, ogórčenje, razjáríti, itd.*

ne pa, kakor je zahteval Breznik:

*glagóla, múčenec, tjulénja, glavnica,
létovišče, slikar, strókoven,
žúpnišče, ogorčénje, razjaríti, itd.⁴³*

⁴¹ Ponatis iz Časa, 1910, 46.

⁴² *Ruske i češke riječi u književnom hrvatskom jeziku*, RAD 108, 68–98; prim. tudi L. Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*, 151–163.

⁴³ Str. 29–30: »Nič nas ne sme pri tem motiti dejanstvo, da ta naglas v slovenskem jezikovnem javnem mnenju še ni oficialno pripoznan ... Po vsem tem se torej ne moremo ozirati na Pleteršnikov nestvor, temuč se pridružujemo p. Škrabcu in Valjavcu, ki sta ta naglas (vezáti, brusíti, op. F. J.) zagovarjala ... In če v mogočni ruščini tak naglas ni grd, tudi v slovenščini ne bo.« (31).

Kot dosleden nasprotnik Pleteršnikovega glagolskega naglašanja (za del tipov na *-iti*, *-ati*, *-eti*) je Breznik uveljavljal naglašanje na tematičnem vokalu pri slovanskih izposojenkah, npr.:

životaríti, prosjačiti, protivíti se, upotrebíti,
prvačiti, tolmačiti, koračiti, jednačiti, junačiti,
obelodaníti, čitáti (čitám), karáti —

vendar se je pri vseh teh glagolih, če so se v knjižnem jeziku sploh ohranili, utrdil naglas na osnovi (*životáríti, prosjáčiti, tol máčiti, koráčiti, enáčiti, káratí*). Toda glavni krivec pri tem ni hrv.-srbsko posredništvo, temveč predvsem notranjeslovenska tendenca po premiku naglasa (*ve-záti > vézati, belíti > béliiti*); to je vsaj kot dubletno možnost sprejel tudi Slovenski pravopis.⁴⁴

Nasprotno pa je »prijateljem slovanske vzajemnosti«⁴⁵ očital, da so izposojenim glagolom na *-ova-ti* »prestavili naglas čisto na konec, toliko, da je še ostal na besedi«, npr.:

жéртвовать: sle. *žrtvováti*
 присутствовать: sle. *prisostvováti*.

Obenem je moral priznati, da je tudi pri nekaterih domačih glagolih že mogoč samo končni naglas (*pesnikováti*), zato je privolil v takšno naglašanje tudi pri izposojenkah (*jadikováti*). Nad »napačnim«⁴⁶ naglasom v domačih novih tvorbah, o katerih je govoril že Škrabec, se je Breznik hudoval in je predlagal:

slovníca nam. *slóvnica*
šólnina nam. *šolnína*
zavárovalnica nam. *zavaroválnica*.

Po akcentoloških zakonih je zahteval premik naglasa tudi v besedah, kot so:

částnik, čevljár, samoglásnik, kmetoválec,
svetoválec, prášnik, prodajálec, pesmár, ribár,
skladišče, véznik, zóbnik (dental).

⁴⁴ SP 1962.

V vseh teh primerih se je kljub prigovorom uveljavil le navedeni »napačni« naglas. Proti Breznikovi volji so ostale tudi »nepravilne« oblike: *inozemec*, *Sredozemsko morje*, *občestvo* in *vodik* namesto predlaganih »pravilnih«: *inostranec*, *Sredozemeljsko morje*, *občenstvo*, *vodenec*.

V seznamu nepotrebnih besed navaja Breznik najprej severnoslovan-ske, ki jih je po njegovem treba zavračati; med njimi je poleg nekaj čeških večina ruskih izposojenk. Za njegovo stališče je značilna tale čustveno obarvana ugotovitev, ki jo v prirejenih inačicah srečujemo še danes:⁴⁵

»Jako značilno je za nekatere Slovence, da se udajajo vetru, ki hoče zamoriti ves domači duh v jeziku; celo najintimnejše in najbolj domače besede, iz katerih diha neka ljubeznivost in nenadomestljiva prikupnost, hočejo nadomeščati z drugimi slovan-skimi izrazi, ki so za naše mišljenje suhi in hladni.« (Str. 41.)

Toda njegov osebni izraz izpričuje precejšnjo labilnost, kar zadeva germanizme in slavizme; malo prej je isti avtor namreč zapisal stavek:

»Naša književnost trpi sploh že dalje časa na nedostatku pri-jetnega domačega pripovedovanja ...« (Str. 38.)

Od besed, ki jih Breznik navaja na str. 39—43, so nekatere že pozabljene (*kist*, *naobrazba*, *poslovica*, *usovršiti*, *zadacha*); druge se le redko še izmaknejo lektorjevemu ali korektorjevemu peresu, ali pa jih uporabljajo za posebno stilno barvanje (*klevetati*, *oduševiti*, *podel*,

⁴⁵ Prim. misli A. Bajca o vlogi opaznih izrazov v leposlovju (JiS XII, 1967, 46—47)... »Ne mislim na prisiljeno oživljanje mrtvih besed iz slovarjev, ne morem pa se sprijazniti s prizadevanjem, ki odriva vsako manj znano ali manj rabljeno besedo, češ da ni iz »neutrnega knjižnega fonda«. To se pravi jezik siromašiti, pa čeprav v zameno vpeljujemo na tisoče potrebnih ali celo nepotrebnih tujk. To je raznarodovanje jezika. Postavlja se preprosto vprašanje, ali želimo, da bo ta naš govorni in pisani jezik po svojem bistvu še slovenski, ali pa naj z razpetimi jadri zaplovemo v neko megleno mednarodno brezbrežnost. Ali je prav, da je v celi vrsti stavkov slovenski le še pomožni glagol? Pri-znam, da se dandanes podobna prizadevanja kažejo v vseh jezikih, vem pa tudi, da se jim povsod krepko upirajo. Ali naj bomo prav mi Slovenci med prvimi, ki smo pripravljeni žrtvovati svojo narodno bit ter se z opuščanjem domačega in sprejemanjem tujega bližati drugim?«

stremljenje, vsemirje, vzhičen, postopati [s kom], ravnovesje, poprišče, grudi, sotrudnik, tajinstven, soprog, ogromen).

Bolj vsestransko je Breznik posegel v vprašanje slovanskih (in med njimi ruskih) izposojenk v svojih ocenah leposlovnih spisov, in posebno v obravnavah o časnikarski slovenščini in o jeziku naših pripovednikov.⁴⁶ Sam je pri tem ugotavljal, katero domačo besedo je izpodrinila ta ali ona izposojenka; kakšno domačo besedo je ocenil za že tako odmrlo, da se je ne da več obuditi; druge, tuje, se mu niso zdele tako udomačene, da se jih ne bi dalo omajati in odstraniti iz jezika. Te Breznikove sicer trezne ugotovitve pa so hote ali nehotne postale podlaga in namig za včasih prenagljeno in totalno preganjanje posameznih izposojenk, ki se semantično še niso izživele ali pa so nepogrešljive v nekaterih stilnih plasteh knjižne slovenščine (npr. *razlika* ni splošno zamenljiva z *razločkom*; *različen* — различный, несходный, разнообразный : *razločen* — разборчивый, чёткий).

Glede slovanskih (ruskih) izposojenk je zgovorna tudi študija A. Bajca o Župančičevem jeziku,⁴⁷ ki spremlja Župančičev odnos do izposojenk v njegovi prevodni literaturi iz let pred prvo svetovno vojno in ga primerja v izdajah istih del iz druge polovice tridesetih let. Bajec pripisuje že omenjenim spisom A. Breznika vpliv na premik Župančičevega odnosa do slovanskih izposojenk. Ponekod pa mora v tem mnenju popustiti, ker se tudi v tridesetih letih še prepletajo eni in drugi elementi, čeprav je očitno, da je Župančičeva jezikovna zavest naglo dozorevala. V tem pogledu je zelo poveden seznam rusizmov in srbohrvatizmov iz leta 1911, ki jih je Župančič leta 1936 večinoma zamenjal s slovenskimi izrazi (npr. *bodro* v *živahno*, *čitatelj* v *bralec*, *dosadna noč* v *pusta noč*, *javiti* v *sporočiti*, *nedostatek* v *nepopolnost*, *neobičen* v *nenavaden*, *oduševljenje* v *navdušenje*, itd.). Ta seznam obsega nad sto besed.⁴⁸

Precëj drugačno sliko v odnosu do slovanskih izposojenk kažeta Župančičeva sodobnika, znanstvenika slavista, I. Prijatelj in F. Kidrič. Za pisanje I. Prijatelja so zlasti značilne deležniške konstrukcije (po

⁴⁶ DS 1933, 1934; drugi ponatis v knjigi »Življenje besed«, 1967; prim. tudi kritične pripombe S. Suhadolnika v JiS XIII, 61–65.

⁴⁷ JiS XII, 5–15, 42–51, 87–91.

⁴⁸ Prav tam, 13–15.

ruščini) in to, da je uporabljal manj leksikalnih slavizmov (ruskih in srbohrvaških) kot F. Kidrič. Primer:⁴⁹

»Zasidrujoč svoj narodno-kulturni koncept v novi avstrijski ustavi, *zajamčujoči* vsem avstrijskim narodom ravnopravnost, *podarja* K.«

»Povod za to ... je ležal v neprestani latentni skrbi za nadaljnji obstoj malega naroda, ki se po številčnosti ni mogel kosati z narodi, *formirujočimi se* v novejših dobah v velike organizme ...«

Nekaj primerov iz knjige F. Kidriča o Dobrovskem pri Slovencih:

upotrebljen, kumovati, sličen, završitev, pozivati se, čitati, dičiti, nečuden, značiti, opasen, umirovljen, prevodilec, predpolagati, svedočiti, hranilišče, nego, pravec, oslanjati se, osobito, odnosno, opetovano, pogrešek, skupilo, motrilec, množitelj repertoarja, širitelj gesel, pripremiti, udejstvoiti, itd.

Torej moramo ugotoviti vsaj za del strokovne in znanstvene proze, da se je tu proces deslavizacije odvijal počasneje kakor v leposlovju; deloma bi se to moglo pripisati šibkejšemu izraznemu izročilu v znanstvenem in strokovnem območju, deloma pa manj tenkemu posluhu za jezikovno ozračje dobe. Vendar ob tem ni mogoče prezreti dejstva, da se znanstveni in strokovni izraz razvija tesneje ob drugih jezikih in da je tu prisiljen prevajati avtor, ki se s tem ukvarja samo zaradi svojih potreb in ima neprimerno slabše razvit jezikovno obrambni sistem kot izkušen poklicni prevajalec, ki zmore ločevati oba jezikovna sistema. Zato so ta območja pravo delovišče jezikovne interference; vendar pa se v soočenju z drugimi stilnimi plastmi prilagajajo splošnemu toku v slovenskem knjižnem jeziku in odpravljajo preveč izrazite kalke.

6

V desetletjih po Oktobrski revoluciji, splošno pa po drugi svetovni vojni so zlasti prek publicistike in književnosti, naklonjene idejam socializma, v slovenščino prihajali izrazi in besedne zveze, ki jih je

⁴⁹ Razprave ZDHSV II, 195, 204.

v ruščini sprožilo to obdobje. Deloma gre za leksiko v neposredni zvezi z novimi pojmovanji v SZ; ta leksika pri nas deloma še ni imela enake stvarne podlage, deloma pa se je za analogne pojave splošila tudi v slovenščini.⁵⁰

V tem času srečujemo posebno veliko raznih kalkov, ki so večinoma direktni prevodi ruskih zvez, npr. красный уголок — *rdeči kotichek*, детские ясли — (*otroške*) *jasli*, исполнительный комитет — *izvršni komite*, itd.

Zelo zanimivi so premiki besed na socialno vrednostni lestvici; nekateri termini izginjajo z ustanovo vred (*orožnik*, *policist* → *miličnik*), drugi dobijo bolj ali manj pejorativno oznako (*uradnik* → *uslužbenec*, *služkinja* → *gospodinjska pomočnica*, itd.). V dosti širšem pomenskem razponu se giblje samostalni *delavec*. Iz pomenskega območja delavca, ki opravlja razna fizična dela, je prešel v vsa območja človekovega udejstvovanja in tako zastopa dva ruska termina, рабочий in работник (npr. *prosetni delavci*, *univerzitetni*, *znanstveni delavci*, *gostinski delavci*, *založniški delavci*, itd.). Ta evfemistični način izražanja se je tako uveljavil, da učinkuje npr. *prosvetar* že pejorativno.

Krepko tvorbo pobudo so dobile tako imenovane okrajšave, ki jih je slovenščina poznala že od prej, vendar so se zlasti po letu 1945 opazno razmahnile, ne da bi bile kdaj dosegle tako množično uporabo kakor v ruščini. Teže kot v ruščini se v slovenščini uveljavljajo izpeljanke in zloženke iz domačega in tujega (grškega ali latinskega) elementa (npr. яровизация, звукофикация, теплофикация, автопилка, авторучка), čeprav take tvorbe iz pogovornega jezika tu in tam prodrejo tudi v pismeni jezik (npr. toplifikacija), nekatere tipe zloženek pa dovoljuje tudi Slovenski pravopis (nizkofrekvenčen, visokotonski, itd.).⁵¹

Marsikateri novejši ruski jezikovni elementi se niso mogli prebiti v knjižni jezik ali pa se pokažejo le občasno; pogostejši so v časopisju in literarnih delih s tematiko, ki zadeva nove oblike družbene ureditve in pojave v zvezi s tem.

⁵⁰ Nekaj značilnejših primerov: *udarnik*, *sovhoz*, *kolhoz*, *kulak*, *stahanovec*, *kadri*, *boljševik*, *menjševik*, *diamat*, *stalinizem*, *ždanovščina*, *socrealizem*, *proletkult*, *katjuša*, *po liniji*, *na liniji*, *po vprašanju*, *agitka*, *politkomisar*, itd. Že med naštetimi izrazi so velike razlike glede njihove obstojnosti, frekvence v različnih plasteh slovenščine, zastarevanja, itd. Tako so npr. *udarnik*, *kulak*, *stahanovec* mlajšim komajda še znani; *po liniji*, *na liniji*, *po vprašanju* so izrazito žargonsko-aktivistične zveze, itd.

⁵¹ SP 1962.

Za notranjo jezikovno preobrazbo knjižne slovenščine v preteklem stoletju je posebno važna izredno nagla aktivizacija zakrnelih besedotvornih postopkov, v katerih so posredno sodelovali tudi ruski derivacijski vzorci. Medtem ko je za prvo obdobje zapolnjevanja leksikalnih praznin značilna izrazita anarhičnost in kopičenje brez ustrezne semantične razporeditve, se pozneje ob intenzivnejšem pismenem in postopoma tudi ustnem obtoku čedalje hitreje sistematizirajo produktivne izpeljave besed, semantično ali stilno odvečno gradivo se pa odriva na stranski tir.

To neustaljenost in »preobloženost« kažejo slovarji, npr. Murkov,⁵² v katerem najdemo med drugimi tudi navedbe:

Wörterbuch etwa besednik, besedar (nach dem serb. rečnik, poln. słownik, russ. slovar), auch besedne bukve, unr. besedišče.

Cigale ima v svoji Terminologiji za *Lexicon* samo *slovar*. V sodobnem knjižnem jeziku je od vseh naštetih izrazov ostal samo *slovar*, nekateri avtorji pa raje uporabljajo *besednjak*, ki ga je v svoj slovar vpeljal Janežič (1850, 1851).

Begleiter: spremnik, pospremnik, pospremljevalec, spremljavec, auch sprevoditel, prevájavec.

Za ta pomen ima današnji knjižni jezik novejšo izpeljanko: *spremljevalec*.

Schriftsteller: pisavec, auch zloživec u. dgl. (und dergleichen, op. F. J.).

V štiridesetih letih se jima pridruži *pisatelj*, pozneje še *pisec* in *spisovatelj*. Šem in tja so v pomenu »literat« uporabljali tudi izraze *knjižnik*, *knjižnjak* in *književnik*. Medtem ko je *pisec* tisti, ki je to ali ono stvar napisal, npr. pisec članka, pisec učbenika, pisec romana, itd., velja *pisatelj* za umetniškega ustvarjalca, pisca proze v nasprotju z ustvarjalci poezije (prim. *Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev*); za starejše avtorje pa je pisatelj tudi pisec neliterarnih del. *Književnik*

⁵² Cit. Besednik.

je semantično najmanj jasno očrta beseda; med književnike navadno štejemo pisce, ki so kakorkoli povezani z leposlovjem — kritike, publiciste, esejiste, itd.

Nenavadno dinamiko in spremenljivost v leksikalnem sestavu dokazujejo besede, ki so bile konec preteklega stoletja v rabi za *prevajalca*:

*prelagatelj, predstavljavec, prevajatelj,
prevodilec, prevodnik, prevoditelj.*

Namesto vseh naštetih pa se je v knjižni slovenščini popolnoma utrdil nov izraz, ki ga v Pleteršnikovem slovarju še ni, *prevajalec*.

Že teh nekaj primerov izpričuje močan vdor novoknjižnih besedotvornih postopkov, ki so z izredno produktivnostjo omogočili nastajanje samostalnikov za delajoče osebe (nomina agentis) in poklice (iz glagolskih skupin na *-i/ti*, *-a/ti*, *-ona/eva-ti*); obenem se je odprla tudi možnost tvorjenja imen za razno orodje, za stroje, priprave in prostore v osnovah označene dejavnosti (*računalnik, vlačilec, čistilnica*), pa tudi za pridevnike na *-n*- in *-sk-* (*uničevalen, -na; prevajalski*) in abstrakt na *-ost* in *-stvo* (*uničevalnost, prevajalstvo*).

Med pripone, ki so imele drugo polovico prejšnjega stoletja nemajhno vlogo v besedotvornem območju slovenskega knjižnega jezika, spada tudi starocerkvenoslovanskoruska pripona *-тель* (sloven. *-telj*).⁵³ V ruščini je dosegla veliko produktivnost, čeprav je bila neruskega izvora. V slovenščino je prišla z ruskimi in drugimi slovanskimi izposojenkami (*čitatelj, činitelj, skladatelj*), in se je več desetletij močno udeleževala izpeljave samostalnikov za delajoče osebe iz slovenskih glagolskih osnov (*pošiljatelj, ocenjevalec, iron. kramljatelj*, itd.). Da je njena tvorna moč že skoraj čisto usahnila, potrjuje naglo pojevanje števila samostalnikov na *-telj* v zadnjih desetletjih in razmeroma skromna realizacija nadalj-

⁵³ A. Bajec pripisuje tej priponi tudi za današnji čas močno produktivnost, kar pa gradivo ne potrjuje (prim. *Besedotvorje I*, 1950, 37—38, 124; za ruščino prim. V. V. Vinogradov, *Russkij jazyk*, 1947, 94—95 in Heinz Geyr, *Die Nomina auf telъ*, am Glan 1965; v ukrajinščini štejejo to pripono za maloproduktivno (M. P. Ivčenko, *Sučasna ukrajinska literaturna mova*, 1962, 286), medtem ko je v češčini zelo tvorna (F. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny I*, 316); v sh. je nekaj nad 200 izpeljank na *-telj* (J. Matešić, *Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen*, 3, 1967, 182—4).

njih izpeljavnih možnosti (*učitelj, učiteljski, učiteljstvo, učiteljevati, učiteljevanje*).⁵⁴

Samostalniki na *-telj* pa niso izpodrinili le domačih besed npr. na *-ac, -ač, -ar* in *-nik*, ampak so celo spodbudili tvorbo pravih imen za delajoče osebe na *-al/ec* in *-il/ec*; ti samostalniki so se namreč umikali v območje terminov in poklicev, in so nehali biti neposredni nosilci in izvrševalci glagolskega dejanja (*ravnatelj*).

Med vidnejše samostalnike tega tipa bi lahko šteli téle:

izumitelj, iznajditelj, dobavitelj, ustanovitelj, utemeljitelj,
pokrovitelj, pošiljatelj, slušatelj, voditelj, ljubitelj, vzgojitelj,
učitelj, pisatelj, reditelj (v šoli), predavatelj, skladatelj, izdajatelj,
množitelj, delitelj, prireditelj, itd.

Drugi hitro zastarevajo; nadomeščajo jih produktivne dvojice na *-al/ec, -il/ec*, npr. *pospeševatelj* → *pospeševalec*, *cenitelj* → *cenilec*, *ocenjevalec* → *ocenjevalec*, *branitelj* → *branilec*, *kršitelj* → *kršilec*, *častitelj* → *častilec*, *tožitelj* → *tožilec* (tožnik), *sprožitelj* → *sprožilec*, *izdelovatelj* → *izdelovalec*; *pomagatelj* → *pomagalec*, *čitatelj* → *bralec*, *prebivatelj* → *prebivalec*, *zbiratelj* → *zbiralec*, *poznavatelj* → *poznavalec*, *mučitelj* → *mučilec*, itd.

Take dvojice se pomensko ali stilno še ločujejo med seboj, npr.:

rešitelj, rešnik (cerkv.) : *reševalec*, (*rešilec* v pogovornem jeziku je *rešilni voz*)

<i>izdajatelj</i>	: <i>izdajalec</i>
<i>ravnatelj</i>	: <i>ravnalec</i> (pločevine)
<i>rušitelj</i>	: <i>rušilec</i> (ladja)
<i>množitelj</i> (mat.)	: <i>množilec</i>
<i>delitelj</i> (mat.)	: <i>delilec</i>
<i>tlačitelj</i>	: <i>tlačilec</i> (naprava)

Značilnost številnih ruskih samostalnikov na *-тель*,⁵⁴ da često pomenijo orodja in stroje (*двигатель, снопоподаватель, опрыскиватель, высасыватель, картофелесажатель, звукоосниматель, ускоритель*), se ni prenesla na isto-vrstne nove tvorbe v slovenščini, je pa pogosta pri samostalnikih za de-

⁵⁴ Tako številno vrsto ustvarjajo le redki samostalniki tega tipa.

lajoče osebe na *-al/ec*, *-il/ec* (*čistilec*, *vlačilec*, *loščilec*, itd.). V primerjavi z ruskim fondom izpeljav iz samostalnikov na *-telj* izkazuje slovensko stanje veliko skromnejšo realizacijo. Razmerje osnovnih besed na *-telj* je pri tem približno 3:1 (450 ruskih : 150 slovenskim); v izpeljavah so nekatere veje v slovenščini ostale nezasedene, medtem ko so v ruščini prav te najbogatejše (*-тельный*).⁵⁶

Od utrjenih samostalnikov na *-telj* srečujemo najpogosteje pridevnike na *-teljski* (*učiteljski*) in abstrakta različnih stopenj na *-teljstvo* (*učiteljstvo*, ki pomeni tudi učiteljski kolektiv; *ravnateljstvo*, ki je tudi prostor za ravnateljevo delovanje; *pisateljstvo*). Omenjenim ruskim pridevnikom ustrezajo slovenski na *-l/en*, *-l/na*:

завоевательный	: zavojevalen
зажигательный	: zažigalen
сосательный	: sesalen
дополнительный	: dopolnilen, dopolnjevalen

in pridevniki na *-ljiv*:

проницательный	: pronicljiv
очаровательный	: očarljiv

pa tudi ob neenakih leksikalnih podstavah:

трогательный	: ganljiv
расточительный	: zapravljiv
убедительный	: prepričljiv.

Od takih pridevnikov se v obeh jezikih tvorijo tudi abstrakta na *-ost* (*проницательность* : *pronicljivost*, itd.).

V ruščini je tudi precèj novih glagolov na *-тельствовать /учительствовать/* medtem ko sta v slovenščini splošna le glagola *učiteljevati* in *pisateljevati*.

Bistvena razlika med samostalniki za delajoče osebe na *-a/telj*, *-i/telj* *-ica* in samostalniki na *-al/ec*, *-il/ec* pa je v tem, da so prvi tvorjeni od dovršnih in nedovršnih osnov (četudi prevladujejo nedovršne), nomina agentis na *-al/ec*, *-il/ec* pa so praviloma izpeljavana le iz brezpredponskih nedovršnikov (*bralec*, *čistilec*). Najštevilnejša so iz predponskih sekundarnih nedovršnikov na *-ova/-eva-ti*; tako ima npr. v vrsti *izložiti*

⁵⁶ Prim. H. H. Bielfeldt, *Rückläufiges Wörterbuch der russischen Sprache der Gegenwart*, 1958, 153—156 (navaja okoli 650 takih pridevnikov).

(d) — *izločati* (nd) — *izločevati* (nd) le zadnji nomen agentis na *-l/ec*, *-l/ka* (*izločevalec*, *izločevalka*). Kadar pa glagol nima sekundarnega nedovršnika na *-ova/eva-ti*, so taki samostalniki tvorjeni tudi od sekundarnega nedovršnika prve stopnje (na *-a*), npr. *ustvariti* (d) — *ustvarjati* (nd) — 0 (nd) — *ustvarjalec*.

Primeri:

<i>izkoristiti</i> (d)	<i>izkoriščati</i> (nd)	<i>izkoriščevati</i> (nd)
0	0	<i>izkoriščevalec</i>
<i>izposoditi</i> (d)	<i>izposojati</i> (nd)	<i>izposojevati</i> (nd)
0	0	<i>izposojevalec</i>
<i>ponarediti</i> (d)	<i>ponarejati</i> (nd)	<i>ponarejevati</i> (nd)
0	0	<i>ponarejevalec</i>
<i>premisлити</i> (d)	<i>premišljati</i> (nd)	<i>premišljevati</i> (nd)
0	0	<i>premišljevalec</i>
<i>preizkusiti</i> (d)	<i>preizkušati</i> (nd)	<i>preizkuševati</i> (nd)
0	0	<i>preizkuševalec</i>
<i>spremiti</i> (d)	<i>spremljati</i> (nd)	<i>spremljevati</i> (nd)
0	0	<i>spremljevalec</i> , itd.

V večini navedenih in drugih primerov je v današnjem knjižnem jeziku bolj naraven nedovršnik prve stopnje (*ponarejati*, itd.); povsod, kjer je vsaj možen tudi nedovršnik druge stopnje (*izkoriščevati*, *spremljevati*), pa nastane samostalnik za delajoče osebe iz te najmlajše podstave. Slovarji navadno omenjajo tudi oblike prvega tipa (*spremljavec*, SP 1962), vendar so v glavnem mrtve.

V istem produktivnem območju vzporedno nastaja tudi veliko pridevnikov na *-n-* in *-sk-* (*-alen-*, *-alski*); nekoliko manj tudi abstrakta na *-ost* (*gospodovalen*, *gospodovalnost*, *izkoriščevalski*, *napadalnost*, itd.). Vse tovrstne izpeljave se opirajo na pretekli deležnik na *-l*, ne pa na neeksistentne samostalnike na *-lo* ali glagolske pridevnike na *-av*, *-iv*.⁵⁶

⁵⁶ Za večino pridevnikov na *-ilen*, *-alen* dopušča A. Bajec izpeljavo iz opisnega deležnika (*Besedotvorje II*, 41–42), zato je čudno, da istega dejstva ne prizna tudi za analogne samostalnike na *-ilec*, *-alec* (*Besedotvorje I*, 110–11); prim. o tem tudi: F. Tomšič, *Nomina agentis v knjižni slovenščini* (Opombe ob slovenskem pravopisu 1950), SR III, 471–76; B. Urbančič, *Ob novem slovenskem pravopisu* (mišljen je SP 1962, op. F. J.), Problem »brávca«, SR XIV, 211–228; F. Bezljaj, *Eseji o slovenskem jeziku*, 1967, 62–74.

Razvoj in razporeditev izpeljav jasno ponazarja glagol *tož-i-ti*. V Pleteršnikovem slovarju najdemo pomensko izenačene še vse tri samostalnike *tožitelj*, *tožilec* (Plet.: *toživec*) in *tožnik*, ki je najstarejša (pregovor: *Kjer ni tožnika, ni sodnika*), *der Kläger*. V zadnjih desetletjih pa je postal *tožitelj* odveč (SP 1950 ga še navaja); *tožilec* je samo uradni tožnik (državni tožilec), *tožnik* pa je ohranil nekdanji pomen.

Shema

tožitelj	tožilec	tožnik	tožen	tožljiv
			toženec	tožljivec
tožiteljica	tožilka	tožnica	toženka	tožljivka
tožiteljski	tožilen			
	tožilstvo			
	tožilnik (akuzativ).			

8

V tej obravnavi se ni bilo mogoče dotakniti vseh leksikalnih in besedotvornih območij slovenskega knjižnega jezika, v katerih so se še uveljavljali ruski jezikovni elementi. Enako bi bilo težko jasno začrtati obseg in intenzivnost prenašanja teh elementov s knjižne ravni, na kateri so se po pisni poti odvijali medjezikovni stiki, v pogovorni jezik in narečja. Zanesljivo pa je, da so v »nižje« jezikovne plasti prihajali s pronicanjem slovenskega knjižnega jezika in njegovih elementov tja do narečij, in da pri tem ruski elementi niso vedno posebej razpoznavni, niti med drugimi slovanskimi, niti med domačimi novoknjižnimi tvorbami. V mestnih pogovornih plasteh se celo še ohranja ta ali oni element, ki ga normativni priročniki odklanjajo bolj ali manj očitno.

Ce odmislimo občasno romantično slovansko jezikovno zagnanost in njej nasprotno samozadostno puristično gorečnost, vendarle ugotovimo, da pomeni zadnjih sto let intenzivnih stikov knjižne slovenščine z ruščino tudi dozorevanje slovenske jezikovne samobitnosti in rast realističnega odnosa do neslovenskih elementov v jeziku. Razraščanje knjižne slovenščine iz omejenega in zaprtega funkcionalnega območja v vsestransko usposobljen in ustrezen sodoben knjižni jezik je omogočilo popolno asimilacijo dela teh elementov brez škode za jezikovno individualnost slovenščine; nefunkcionalne elemente takega ali drugačnega izvora pa jezik še zmeraj odlaga.

РЕЗЮМЕ

Свое исследование о словенско-русских языковых контактах автор начинает с характеристики положения словенского литературного языка с XVI в. до начала XIX в. и констатирует, что с ростом национального и языкового самосознания словенцев усиливается процесс освобождения словенского языка от немецких языковых элементов, начиная, в первую очередь, от наиболее заметных среди них лексических заимствований и кончая лексическими и фразеологическими кальками и синтаксическими конструкциями. Параллельно автор описывает источники, из которых словенский язык восполнял пробелы в лексическом запасе, особенно в тот период времени, когда интенсивно расширялись функции словенского языка, при этом автор особое место отводит активизации процессов словообразования и сформировавшейся возможности усваивать языковые элементы других славянских языков, в частности русского языка.

Говоря о заимствованиях из русского языка, автор характеризует также основные исторические течения, которые способствовали их появлению и закреплению в языке или, наоборот, препятствовали этому. На материале словарей словенского языка XIX века автор показывает лексическую избыточность, нестабильность и семантическую неопределенность в части новой лексики и на основе этого объясняет отмирание большого числа этих слов в последующих десятилетиях. В качестве иллюстрации к ослаблению процесса языковой интерференции автор приводит отрывок из «Записок охотника» И. С. Тургенева в различных переводах за последние девяносто лет. Процесс ослабления интерференции значительно более медленен в научной сфере языка, что подтверждает анализ соответствующих текстов тридцатых годов нашего столетия.

Отдельно автор останавливается на образовании имен существительных и прилагательных от глагольных основ на *-a*, *-i* и прослеживает продуктивность, частотность и семантическую ценность суффикса *-telj*, который в словенском языке укоренился вместе с церковнославянскими и русскими заимствованиями. В последних десятилетиях суффикс *-telj* вытесняется суффиксом *-al/ec*, *il/ec*, являющимся одним из наиболее продуктивных суффиксов и закрепившимся, в первую очередь, в отглагольных существительных от вторичных имперфективов на *-eva-ti*.